

Ἄρης Κουτουῆκος

Ο ΓΡΙΦΟΣ ΤΗΣ ΠΛΑΝΗΣ

(ὡς τόπος συνάντησης θεμελιωδῶν φιλοσοφημάτων)

1. ...Καί εἶπεν ὁ φιλόσοφος, “γεννηθήτω τό χάος”...

Πῶς εἶναι δυνατόν ἡ πλάνη νά συνιστᾷ γρίφο; Φυσιολογικά, μία ἐπαρκῆς ἀπάντηση θά ὄφειλε νά ἐξηγεῖ πῶς ἡ φιλοσοφική σκέψη ὀδηγήθηκε γιά μία ἀκόμη φορά *ἐξω ἀπό τήν γλωσσική πραγματικότητα*. Φυσιολογικά θά ὄφειλε. Ὅχι ὅμως καί σ’ αὐτή τήν περίπτωση ὅπου ὁ ἐν λόγῳ γρίφος βρίσκεται ἐντός τῶν ὁρίων αὐτῆς τῆς πραγματικότητας – λέμε, “δέν γίνεται νά μιᾶμε γιά κάτι πού δέν ξέρουμε”, καί φυσιολογικά συμπληρώνουμε, “ἀν πάλι γνωρίζουμε κάτι, γι’ αὐτό τό ἴδιο δέν εἶναι δυνατόν ταυτόχρονα νά σφάλουμε”. Νά λοιπόν πού ἡ τροφή στή φιλοσοφική σκέψη προσφέρεται ἤδη σέ λαμπρό περιτύλιγμα, γιατί οἱ ἀθῶες αὐτές προτάσεις χωρίς νά διεκδικοῦν τόν τίτλο (ἤ, τό ὄνειδος) τοῦ φιλοσοφήματος ὀδηγοῦν ἀβίαστα στό συμπέρασμα ὅτι μπορεῖ κανεῖς νά σφάλει σέ κάτι μόνο ὅταν τό ξέρει (ὥστε νά μπορεῖ νά μιλήσει γι’ αὐτό) καί δέν τό ξέρει (ὥστε νά εἶναι δυνατόν – γι’ αὐτό τό ἴδιο – νά σφάλει), δηλαδή ποτέ, ἐκτός ἄν...

Ἐκτός ἄν, στοιχειωδῶς φιλοσοφώντας πλέον, ὑποθέσουμε ὅτι αὐτό πού γνωρίζουμε εἶναι μόνο ἓνα μέρος ἀπό κάτι τοῦ ὁποίου τό ὑπόλοιπο δέν γνωρίζουμε καί ἔτσι εἶναι δυνατόν, ὡς πρός αὐτό τό μερικῶς ἄγνωστο νά πέσουμε σέ πλάνη – ἐδῶ χρειάζεται βέβαια νά φιλοσοφήσουμε κάπως περισσότερο. Θά πρέπει νά ἐξετάσουμε πῶς εἶναι δυνατόν νά ἀναφερόμαστε καί στό ἄγνωστο “μέρος”, ὥστε νά ἀποδίδουμε στό σύνολο (γνωστό καί ἄγνωστο) κάποιες (ἐσφαλμένες, ἤ καί ἀληθεῖς) ιδιότητες, μέ τά περιορισμένα μέσα πού διαθέτουμε, δηλαδή μόνο μέ ὅ,τι μᾶς εἶναι γνωστό.

Ὡς ἐδῶ δέν φαίνεται νά ὑπάρχει λόγος “ἀπολογίας” ἐκ μέρους τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης, εἶναι προφανές ὅτι παρέλαβε, ὄχι βέβαια τό χάος, ἀλλά κάποια στοιχεῖα ἀταξίας ἀπό τήν γλωσσική πραγματικότητα. Τό χάος εἶναι αὐτό πού παρέδωσε... Μέσα στήν φαινομενικά ἀπλή σκέψη τῆς προηγούμενης παραγράφου, τῆ σκέψη τῆς ἀναφορᾶς σ’ ἓνα σύνολο γνωστῶν καί ἀγνώστων

ΛΕΥΚΑΛΙΩΝ 14/1, Ὀκτώβριος 1995 – © «Δαίδαλος» - Ι. Ζαχαρόπουλος Α.Ε., Ἀθήνα

στοιχείων διά μέσου (μόνο) τῶν γνωστῶν – ὑπό τὴν προϋπόθεση βέβαια ὅτι τὰ στοιχεῖα αὐτά στή φαντασία μας συγκροτοῦν κάποιο ἐνιαῖο σύνολο – κρύβεται ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ χάους. Τό παρέδωσε ὁ Hume ὡς πρόβλημα τῆς ἐπαγωγῆς.

Στή συνάντηση τοῦ γρίφου τῆς πλάνης καί τοῦ προβλήματος τῆς ἐπαγωγῆς θά ἐπανεέλθω στήν ἐνότητα 3. Ἄπλῶς ἐδῶ ἐνδεικτικά, ἄς διακρίνουμε ἓνα βασικό στοιχεῖο τοῦ συσχετισμοῦ τους.

Οἱ συνθῆκες ἐγκυρότητας ἐνός ἐπαγωγικοῦ συμπερασμοῦ θά ἀποτελοῦσαν κοινό κριτήριό καί τῆς ἀλήθειας καί τοῦ σφάλματος τοῦ ἐπαγωγικοῦ ἰσχυρισμοῦ (τοῦ συμπεράσματος). Ἐφόσον ὅμως ἀδυνατοῦμε νά προσδιορίσουμε ἱκανοποιητικά τέτοιες συνθῆκες ἐγκυρότητας (“τό πρόβλημα τῆς ἐπαγωγῆς”), ὁ σκεπτικισμός πού περιβάλλει παραδοσιακά τοὺς (δήθεν) ἀληθεῖς ἐπαγωγικούς ἰσχυρισμούς συμμετρικά ἐπεκτείνεται καί συσκοτίζει ἐξίσου τίς συνθῆκες ἀναγνώρισης τοῦ ἐπαγωγικοῦ σφάλματος. Ἡ προφανῆς λύση λοιπόν (ἀκόμη καί τῆς ἀπλῆς προ-φιλοσοφικῆς μορφῆς τοῦ γρίφου τῆς πλάνης) πού ἐπιχειροῦμε ἐπικαλούμενοι τό ἐπαγωγικό σχῆμα, τό σχῆμα τῆς προβολῆς ἰδιοτήτων τοῦ γνωστοῦ ὑποσυνόλου στό ἄγνωστο ὑποσύνολο (ἐνός κοινοῦ ἐξ ὑποθέσεως συνόλου), δέν εἶναι μέχρι στιγμῆς διαθέσιμη.

Ἄλλά ὁ Hume δέν εἶναι ὁ μόνος υπεύθυνος χάους. Πολύ πρὶν ἀπὸ αὐτόν ὑπάρχουν ὁ Ἡράκλειτος καί ὁ Πρωταγόρας.

2. Σωκράτης, ὁ ἡρωϊκός μαιευτήρ

Τό δόγμα τῆς ἀέναης ροῆς τοῦ Ἡράκλειτου καί ὁ σχετικισμός τοῦ Πρωταγόρα, ὅτι κάθε τί πού κρίνει κανεῖς ὡς ἀληθές εἶναι – γι’ αὐτόν τόν ἴδιο – ἀληθές, ἦταν θέσεις ἀλληλένδετες καί συνυπεύθυνες στά μάτια τοῦ Σωκράτη γιά μία μορφή χάους πού μόνος προσπάθησε νά ἀντιμετωπίσει. Ἡ ἀντιμετώπιση εἶχε καί τή μορφή θεραπείας – ὁ Σωκράτης δέν ἦταν κάτοχος γνώσεων ὅπως ἰσχυριζόταν, τίς γνώσεις τῶν ἄλλων εἶχε τήν τέχνη νά φέρνει στό φῶς, νά τίς ἐκμαιεῖ μέσα ἀπὸ τή ψυχὴ τους καί νά τίς ξεχωρίει ἀπὸ τίς πλάνες. Μόνο πού ἡ εὐεργετικὴ δράση τῆς μαιευτικῆς ἐδῶ ἔπρεπε νά στριφεῖ σέ δύο ἐπίπεδα. Ἐπρεπε πρῶτα νά ἐκμαιεῖται τὴ δυνατότητα τῶν σταθερῶν προσδιορισμῶν τῶν ὄντων καί τῶν ἀντικειμενικῶν κρίσεων. Ἐτσι μόνον θά μπορούσε νά ὑπάρξει τό σταθερό ἔδαφος γιά νά ἀσκήσει κατόπιν τὴ συνήθη μαιευτικὴ του ἐπὶ τῶν γνώσεων οἱ ὁποῖες συνεπάγονται ἀπὸ αὐτὴ τὴ σταθερότητα. Στὴν πράξη, αὐτό συνοψίζεται στό νά ἐκμαιεῖται τὴ δυνατότητα τῆς πλάνης. Ἀμέσως θά κατέρρεε ὁ σχετικισμός τοῦ Πρωταγόρα καί ὁ αἰσθησιοκρατικός προσδιορισμός τῆς γνώσης, ἐνῶ μόνες οἱ αἰσθήσεις χωρὶς τὴ βαρύτητα γνώσης, ἀκόμη καί μετὰ τὴν ἀέναη ροὴ τους, θά εἶχαν πλέον ἐντελῶς ἐπουσιώδη ρόλο.

Ἡ προσπάθεια τοῦ Σωκράτη νά καταρρίψει, πρῶτον, τό σχετικισμό τοῦ Πρωταγόρα καί τὴν ταύτιση τῆς γνώσης μετὰ τὴν αἴσθησι καί, δεύτερον, νά διερευνήσει τὸν ὄρισμό τῆς γνώσης ὡς ἀληθοῦς δόξης (ἢ κρίσης) καταγράφονται στά δύο ἀντίστοιχα μέρη τοῦ φιλοσοφικότερου κατὰ τὴ γνώμη πολ-

λῶν (τὴν ὁποία καὶ συμμερίζομαι) πλατωνικοῦ διαλόγου *Θεαίτητος*. Παράλληλα ὁμως, οἱ περισσότεροι σχολιαστές ἀντιμετωπίζουν τὴ λεπτομερὴ διερεύνηση γιὰ τὴ δυνατότητα τῆς πλάνης πού διεξάγεται στό δεύτερο μέρος ὡς *παρένθεση* ἢ παρουσία τῆς ὁποίας δημιουργεῖ ἀπορίες.

Οἱ ἀπορίες εἶναι ὡς ἓνα μεγάλο βαθμὸ δικαιολογημένες. Ὁ Σωκράτης καταρρίπτει στό πρῶτο μέρος τὸ σχετικιστικὸ δόγμα τοῦ Πρωταγόρα καὶ ἄρα τὸ ἀδύνατον τῆς πλάνης πού συνάγεται ἀπὸ αὐτό. Στό δεύτερο μέρος ἐξετάζει τὸ δεύτερο ὄρισμὸ τοῦ Θεαίτητου ὅτι γνώση εἶναι ἡ ἀληθὴς δόξα. Τὸν ὄρισμὸ αὐτὸ μπορεῖ εὐκόλα νά καταρρίψει μέ ἓνα ἀπλό ἀντιπαράδειγμα, τὸ ὁποῖο καὶ κάνει στό 200e-201e. Τί χρειάζεται λοιπὸν ἡ διεξοδική συζήτηση γιὰ τὴ δυνατότητα τῆς πλάνης πού μεσολαβεῖ ἀπὸ τὸ 187 ἕως τὸ 200? Οἱ ἀπαντήσεις κυμαίνονται ἀπὸ τὸ “δὲν χρειάζεται” (Cornford, 1935) καὶ τὸ “χρειάζεται λίγο” (McDowell, 1973 – χρειάζεται νά ἐνισχύσει ἐκ συμμετρίας τὴν κριτικὴ ἐναντία στὴν “ἀληθὴ δόξα” ὡς γνώση), ἕως τὴν ἐξῆς πιὸ σύνθετη ἀπάντηση: “χρειάζεται γιὰ νά δείξει ὅτι ἡ υἱοθέτηση μιᾶς ἄμεσης αἰσθητηριακῆς σχέσης μεταξύ νοῦ καὶ ἀντικειμένου τῆς γνώσης εἶναι ἐσφαλμένη. Αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὅτι ἡ αἰσθητηριακὴ σχέση διέπει τὴν ἐπιχειρηματολογία γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς πλάνης, καὶ εἶναι ἐπομένως ὑπεύθυνη γιὰ τὴν ἀρνητικὴ της κατάληξη. Ὅμως, ἡ πλάνη εἶναι δυνατὴ ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ἐπιχείρημα ἐναντία στὸν Πρωταγόρα. Ἄρα ἡ αἰσθητηριακὴ σχέση (πού συνεπάγεται τὸ ἀδύνατον) εἶναι ἐσφαλμένη (Fine, 1979, καὶ παραλλαγὴ τῆς ἴδιας θέσης, Benson, 1992).

Δὲν συμμερίζομαι καμμία ἀπὸ τίς τοποθετήσεις ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ φάσματος. Θεωρῶ τὴν τελευταία τοποθέτηση στό πνεῦμα τῶν Fine καὶ Benson περισσότερο ἐνδιαφέρουσα, ἀλλὰ διαφωνῶ γιατί πιστεύω (γιὰ λόγους πού θά ἀναπτύξω παρακάτω) ὅτι ὁ Σωκράτης ἔχει ἀντιμετωπίσει πιὸ πειστικά τὴν αἰσθητηριακὴ ἐρμηνεία τῆς γνώσης ἀπὸ τὸν σχετικισμὸ τοῦ Πρωταγόρα. Ἄρα ἡ προκείμενη (τὸ δυνατόν τῆς πλάνης) εἶναι λιγότερο διαθέσιμη ἀπὸ τὸ συμπέρασμα (ἢ ἀρνηση τῆς αἰσθητηριακῆς σχέσης) στὴν ἐξαγωγή τοῦ ὁποίου καλεῖται νά συμβάλει (μέ *modus tollens*, ἐφόσον ἡ αἰσθητηριακὴ σχέση συνεπάγεται τὸ ἀδύνατον τῆς πλάνης). Ἡ ἀναζήτηση λοιπὸν αὐτῆς τῆς ἀπόδειξης (ὅτι ἡ αἰσθητηριακὴ σχέση συνεπάγεται τὸ ἀδύνατον τῆς πλάνης) στό 187-200 δὲν ἐξυπηρετεῖ τίποτα. Ἀντίθετα πιστεύω ὅτι ὁ Σωκράτης ἐπιστρέφει στό πρόβλημα τοῦ ὄρισμοῦ τῆς πλάνης μέ εἰλικρινὴ πρόθεση νά τὸ λύσει ὥστε νά ἐφαρμόσει τὸ *modus tollens* στό δόγμα τοῦ Πρωταγόρα (πού ἰσοδυναμεῖ μέ τὸ ἀδύνατον τῆς πλάνης). Ἡ ἐπιστροφή στό γρίφο στό 187-200 εἶναι θέμα καθαρὰ “ἀνοιχτοῦ λογαριασμοῦ” καὶ θά ὑποστηρίξω ὅτι εἶναι σχεδὸν ἐπιβεβλημένη ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ Σωκράτη ἐναντία στό Πρωταγορικὸ δόγμα. Θά ὑποστηρίξω ὅτι στὴ δομὴ τοῦ ἐπιχειρήματός του, πού δὲν ἀποτελεῖ τὸν ἀντίπαλο, ἐκκολάπτεται ὁ γρίφος τοῦ ἀδύνατου τῆς πλάνης ὡς γενικότερο λογικὸ - φιλοσοφικὸ πρόβλημα. Σ’ αὐτὸ πού ἀναγκάζεται νά ἐπιστρέψει ὁ Σωκράτης. Ἄς δοῦμε πῶς.

Ἀρχικά καταλογίζει στὸν Πρωταγόρα τὰ ἐξῆς: ἂν τῶν πάντων μέτρο εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ ἄρα κάθε γνώμη εἶναι ὀρθὴ γι’ αὐτόν πού τὴν ἐκφέρει, τότε, ἰ-

σχυρίζεται ο Σωκράτης, ο Πρωταγόρας βρίσκεται σε λογικό αδιέξοδο – “Δέν παραδέχεται τότε (ο Πρωταγόρας) ότι ή δική του (γνώμη) είναι έσφαλμένη, μιά πού δέχεται σωστή τή γνώμη εκείνων πού λέγουν ότι αυτός πλανιέται;” (171b)¹.

Τό έγχείρημα είναι ήρωϊκό. Ὁ Σωκράτης μάχεται στό χεῖλος τῆς γλωσσικῆς ἀβύσσου, ἐκεῖ πού ή ἐκβαση τοῦ ἀγώνα δέν είναι ποτέ βέβαιη. Καί πράγματι, τό ἐρώτημα εὐκολα ἀντιστρέφεται – δέν παραδέχεται λοιπόν καί ο Σωκράτης μέ τή σειρά του, ὅτι ἂν ὁ Πρωταγόρας πλανιέται, τότε καί ή γνώμη ἐκείνων πού (ο Πρωταγόρας) δέχεται σωστή είναι έσφαλμένη; *Καί ἄρα* (δέ θά ἔπρεπε ὁ Σωκράτης νά παραδεχοεῖ ὅτι), *ἀφοῦ ή γνώμη αὐτή έσφαλμένα θεωρεῖ ὅτι ὁ Πρωταγόρας πλανιέται, ὁ Πρωταγόρας δέν πλανιέται*. Καί ἄρα... κ.ο.κ. Γλιστερό ὄντως τό ἔδαφος ἐκεῖ πού ή γλώσσα ἐμποδίζει τήν προσπέλαση στά ἄδυτά της...

Δέν θά ἐπιμείνω ὅτι ὁ τύπος παραδόξου τοῦ ψεύτη καθρεφτίζει ἐξ ὀλοκλήρου τήν οὐσία τῆς διαμάχης (τό παράδοξο ἰσχύει πλήρως μόνο στό “συνεπτυγμένο” σύμπαν πού περιορίζεται στόν Πρωταγόρα, τό Σωκράτη καί τοὺς ὀπαδοὺς τους ὡς πρὸς τίς δύο συγκεκριμένες καί ἀντίθετες φιλοσοφικές τους τοποθετήσεις). Ἀπλά θεωρῶ χρήσιμο τό συσχετισμό ὡς ἐνδείξη τῆς φύσης τοῦ χάους πού ἔχουμε πλησιάσει. Ἡ γλώσσα μοιάζει νά ἀπαγορεύει στό φιλόσοφο τή σαφή διάκριση μεταξύ τῶν ἐννοιῶν “ἀλήθεια” καί “ἀλήθεια γιά τόν α, τόν β, κλπ.”. Ὁ McDowell παρατηρεῖ ὅτι ὁ Σωκρατικός συλλογισμός πού καταλήγει στό ἀδύνατον τῆς γνώμης τοῦ Πρωταγόρα ὕστερεῖ τυπικά ἐφόσον ἀναφέρεται στήν “ἀλήθεια” χωρὶς τοὺς περιορισμούς “γιά τόν α, τόν β, κλπ.”. Προσθέτει ὁμως, ὅτι ή θέση τοῦ Πρωταγόρα παραμένει εὐάλωτη. Τό ἐνδιαφέρον μας γι’ αὐτήν διατηρεῖται μόνο στό βαθμό πού κατανοοῦμε τόν ὄρο “ἀλήθεια” μέ τή φυσιολογική του χρήση. Δηλαδή, ὅταν λέμε “ἀλήθεια γιά τόν α” προφανῶς κατανοοῦμε ὅτι ὁ α είναι αὐτός πού δέχεται, ἢ, βεβαιῶνει κάτι ὡς ἀληθές, ὄχι ὁμως καί ὅτι τό δέχεται μόνο γιά τόν ἑαυτό του – ὅτι κι’ ἂν δέχεται, δέχεται ὅτι ἰσχύει γιά ὄλους, ἀλλά ἐπίσης, ἀκόμη καί ὅταν συμβαίνει κανεῖς ἄλλος νά μήν τό δέχεται, ὁ α πιστεῖ πάντα ὅτι ὄλοι θά ὀφείλαν νά τό δέχονται². Τό ἐνδιαφέρον μας λοιπόν διατηρεῖται ἐπειδὴ μέ τή φυσιολογική ἐρμηνεία τοῦ ὄρου “ἀλήθεια” (“ἀλήθεια” *simpliciter*) ἐξασφαλίζεται, ὑποστηρίζει ὁ McDowell, ὅτι ὁ Πρωταγόρας καί οἱ ἀντίπαλοί του ἐπικοινωνοῦν, μιλοῦν τήν ἴδια γλώσσα, ἐρίζουν γιά τό ἴδιο πράγμα³.

1. Μετάφραση Β. Τατάκη, ἐκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος. Οἱ παρενθέσεις είναι δικές μου.

2. Ἐξάλλου, ὅσο καί ἂν “πιέσουμε” τή σχετικοποίηση τοῦ “ἀλήθεια γιά τόν α”, ὅπως γιά παράδειγμα στήν περίπτωση κάποιου πού προσπαθεῖ νά ἀναφερθεῖ σέ μία ἀπόλυτη ἰδιαιτερότητα τῆς ἐπαφῆς του μέ τόν κόσμο, ή σχετικοποίηση (τό “γιά τόν α”) ἐνσωματώνεται στήν περιγραφή αὐτῆς τῆς ἰδιαιτερότητας πού ἀποτελεῖ πλέον (ἐνδεχόμενο) γεγονός διατυπώσιμο σέ ἀληθῆ πρόταση γιά ὄλους.

3. McDowell, 1973, σ. 171. Ἐπίσης ἐνδιαφέρουσα είναι ή ἐρμηνεία τοῦ Μ.Ε. Burnyeat στό “Protagoras and self-refutation in Plato’s *Theaetetus*” (*Philosophical Review* 85, 1976). Ἐνα κεντρικό σημεῖο τῆς ἐρμηνείας ὅπου ἐπιδιώκεται ή δικαίωση τῆς

Ἡ παρατήρηση αὐτή δικαιώνει τόν Σωκράτη στό βαθμό πού καθιστᾶ προφανές ὅτι ἡ γνώμη τοῦ a διατυπωμένη π.χ., μέ μία πρόταση p , ἀπαγορεύει στόν a νά δεχθεῖ ταυτόχρονα ὡς ἀληθῆ (μέ τή φυσιολογική χρήση τοῦ ὄρου) τή γνώμη ὁποιουδήποτε ἄλλου διατυπωμένη ὡς $\neg p$. Ἡ ἀπαγόρευση αὐτή ἐπιβάλλεται ἐφόσον κάθε γνώμη s αὐτό τό πλαίσιο “ἐπικοινωνίας” καί “κοινῆς γλώσσας” εἶναι ταυτόσημη μέ τόν ἰσχυρισμό ὅτι οἱ ἀντίθετές της εἶναι ἐσφαλμένες ἀνεξάρτητα ἀπό τό φορέα τους – δέν ὑπάρχει χῶρος συνύπαρξης συνθηκῶν ὅπου ἄλλες θά ἐπαλήθευαν τή p καί ἄλλες τήν $\neg p$, p καί $\neg p$ ἀναφέρονται στό ἴδιο πράγμα. Ὁ Πρωταγόρας ἀντίθετα φαίνεται νά παραβλέπει αὐτούς τούς περιορισμούς τῆς “φυσιολογικῆς χρήσης” καί ἔτσι μᾶς ἐπιτρέπει νά διατυπώσουμε τή θέση του γιά τό ἀλάνθαστο τῶν γνωμῶν παραδοξολογικά, ὅτι δηλαδή ἐπιτρέπει στόν ἑαυτό του καί σέ ὁποιουδήποτε ἄλλον τό σχηματισμό ἀντίθετων γνωμῶν ὅπως,

$$Πα(p) \ \& \ Πα(\neg p) \quad (Πα = \text{ὁ } a \text{ πιστεύει ὅτι}).$$

Ὁ Σωκράτης μοιάζει λοιπόν νά ἐκμεινέει τό παράλογο τοῦ δόγματος ὅτι ὅλες οἱ γνώμες εἶναι ἀληθεῖς στηριζόμενος στή “φυσιολογική” χρήση τοῦ ὄρου “ἀλήθεια”.

Λυστυχῶς ὅμως, στά ὀριακά καί ἐπικίνδυνα αὐτά σημεῖα τῆς χρήσης τοῦ ὄρου “ἀλήθεια” ὅπου διεξάγεται ἡ μάχη, οἱ διακρίσεις ἀκόμη καί μεταξύ δύο ἀντίθετων θέσεων ὅπως τοῦ Σωκράτη καί τοῦ Πρωταγόρα δέν εἶναι καθόλου εὐκόλες. Ἄν δέν εἶναι ὅλες οἱ γνώμες ἀληθεῖς, τότε, ὀφείλει νά δεχθεῖ ὁ Σωκράτης, ὅτι ὀρισμένες εἶναι ἐσφαλμένες καί κυρίως ὅτι δέν μπορούμε νά στερήσουμε τόν ἑαυτό μας ἀπό τό μερίδιο τῶν ἐσφαλμένων κρίσεων: ἂν πιστεύαμε ὅτι ὁ καθένας μας ὀρθά θεωρεῖ τίς δικές του γνώμες ἀληθεῖς ἀποδίδοντας τυχόν σφάλματα ἀποκλειστικά σέ ἄλλους, τότε θά δεχόμασταν καί πάλι μία μορφή σχετικισμοῦ (Σ2) δύσκολα διακριτή λογικά ἀπό αὐτήν τοῦ Πρωταγόρα (Σ1) – ἡ θέση “κάθε πρόταση πού ἐκφράζει τή γνώμη κάποιου εἶναι (γι’ αὐτόν) ἀληθής” ἰσχύει ἐξίσου γιά τήν Σ2 ὅπως καί γιά τήν Σ1⁴. Ὀφείλουμε

σωκρατικῆς ἐπιχειρηματολογίας εἶναι ὅτι ὁ Πρωταγόρας οὐσιαστικά προτείνει μία θεωρία ἀληθείας σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἀναγκαῖα καί ἱκανή συνθήκη γιά τήν ἀλήθεια μιᾶς πρότασης p εἶναι τό νά ἀποτελεῖ ἀντικείμενο πεποίθησης ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ στήν πραγματικότητα αὐτοῦ πού τήν ἔχει. Ἀλλά ἡ θεωρία αὐτή δέν μπορεῖ νά ἰσχύει ἐφόσον ὑπάρχουν ἀντιπαραδείγματα, οἱ ἀντίπαλοι τῆς ἴδιας τῆς θέσης τοῦ Πρωταγόρα πού δέν δέχονται γιά τό λόγο αὐτό ὅτι οἱ πεποιθήσεις τους εἶναι ὑποχρεωτικά ἀληθεῖς. Ἄρα, ἡ θεωρία δέν μπορεῖ νά ἰσχύει οὔτε γιά τόν Πρωταγόρα. Τό κρίσιμο ἐρώτημα ὅμως παραμένει: γιατί τό νά δέχεται, ἢ νά μή δέχεται κανείς κάτι γιά τή σχέση τῶν πεποιθήσεων του μέ τήν πραγματικότητά (του) τό καθιστᾶ αὐτομάτως ἀληθές;

4. Ἡ Σ2 ἀπλά ἐκφράζει ρητά μία δυνατότητα πού ἤδη περιέχεται στήν Σ1, δηλαδή, τή δυνατότητα μιᾶς γνώμης νά ἐκφράζει ἀντίθεση στή γνώμη ἄλλου. Τουλάχιστον εἶναι σαφές ὅτι ἀπό αὐτήν ἀκριβῶς τή δυνατότητα ἀντλεῖ ὁ Σωκράτης τίς προκείμενες πού κατὰ τή γνώμη του ὀδηγοῦν στήν αὐτοαναίρεση τοῦ Πρωταγόρα. Μόνο μέ τήν ἔννοια “δική μου πλάνη” δημιουργεῖται κατ’ ἀρχήν “λογικός χῶρος” γιά αὐθεντική πλάνη – ἢ

λοιπόν, αν δεχόμαστε τό δυνατόν τῆς πλάνης καί ἐπιδιώκουμε μία κρίσιμη διαφοροποίηση ἀπό τήν Σ1, νά δεχτοῦμε καί τό δυνατόν τῆς δικῆς μας πλάνης. Ἀλλά “τό δυνατόν τῆς δικῆς μας πλάνης” διατυπωμένο στό ἴδιο πλαίσιο (τῆς “φυσιολογικῆς χρήσης”) μέ αὐτό ὅπου διατυπώσαμε τήν “παράδοξη” θέση τοῦ Πρωταγόρα μᾶς ὀδηγεῖ στήν ἴδια ἀκριβῶς παραδοξότητα: “τό δυνατόν τῆς (δικῆς μας) πλάνης” ἀντιστοιχεῖ στήν πεποίθηση ὅτι σέ δεδομένη στιγμή κάποιες ἀπό τίς γνώμες πού ἔχουμε εἶναι ἐσφαλμένες καί αὐτό σημαίνει ὅτι ἂν σέ δεδομένη στιγμή πιστεύουμε ἕνα σύνολο προτάσεων $\{p\}$, δηλαδή $P(p_1 \& \dots \& p_k)$, τότε ὀφείλουμε νά δεχτοῦμε ὡς ἀντικείμενο πεποίθησῆς μας καί τή σύζευξη

$$P(p_1 \& \dots \& p_k) \& (-p_1 \vee \dots \vee -p_k) \quad (1)$$

δηλαδή,

$$Pa/PaP \& -P \quad (2)$$

(ὅπου P καί $-P$ ἀντιστοιχοῦν στίς δύο λογικά ἀντίθετες παρενθέσεις τῆς (1). Ἀλλά ἀπό τήν (2) εὐκόλα προκύπτει τό πανομοιότυπο μέ τήν πρωταγορική παραδοξότητα σχῆμα⁵

$$PaP \& Pa-P \quad (3)$$

Καταλήξαμε στήν (3) διατυπώνοντας τό σωκρατικό ἀντίλογο ἐνάντια στό ἀδύνατο τῆς πλάνης *συγχρονικά*, δηλαδή, βάζοντας τίς “πλάνες” καί τίς “ἀλήθειες” νά εἶναι ταυτόχρονα διαθέσιμες (σέ μία δεδομένη στιγμή) ὡς ἀντικείμενα πεποιθήσεων. Ἀλλά τό ἀξίωμα τῆς συγχρονικότητας εἶναι ἀναγκαῖο γιά τήν ἀρχική διαφοροποίηση τῆς σωκρατικῆς θέσης. Χωρίς αὐτό ὁ Σωκράτης δέν μπορεῖ νά ἰσχυριστεῖ τό παράδοξο τοῦ σχετικισμοῦ. Δέν ἀρκεῖ νά ἀναγνωρίσω τήν πλάνη μου μόνο σέ γνώμες πού εἶχα, ἢ θά ἔχω, ἀλλά πού δέν ἔχω τώρα. Ὁ σχετικιστής δέν ἔχει πρόβλημα μέ ἀλλαγές, ἢ ἀντικαταστάσεις γνωμῶν. Παρακάμπτει εὐκόλα τόν ὄρο “πλάνη” μέ ὄρους ὅπως, “προτιμῶ τήν ἀντικατάσταση τῆς γνώμης p μέ τή γνώμη $-p$ γιά λόγους πού ἰσχύουν τώρα (τή στιγμή τῆς ἀντικατάστασης) ἀλλά ὄχι πρίν”. Ὁ Σωκράτης λοιπόν ὀφείλει νά ἐκμαιεύσει τή δυνατότητα τῆς πλάνης συγχρονικά ἔτσι ὥστε νά ἐξηγεῖται ἡ (συν)ὑπαρξή της στό νοῦ (μέ τίς ἀλήθειες).

ἀναγνώριση τῆς ἐσφαλμένης γνώμης γ_1 τοῦ β (τοῦ ἄλλου) συμπίπτει πάντα μέ (καί ἐξαρτᾶται ἀπό) τήν ἀληθινή γνώμη γ_2 τοῦ α πού ἀναγνωρίζει τήν γ_1 ὡς ἐσφαλμένη· ἢ αὐτόνομη ὑπόσταση τῆς γ_1 ὡς γνώμης προϋποθέτει τήν ὑπόστασή της ὡς ἀληθοῦς γνώμης (γ_1') τοῦ β . Ἀντικειμενικά ἐσφαλμένες γνώμες δέν ὑπάρχουν λοιπόν οὔτε κατὰ τήν Σ2.

5. Γιά τή μετάβαση ἀπό τήν (2) στήν (3) χρειάζεται νά ἐπικαλεσθοῦμε τούς ἑξῆς δύο κανόνες:

1. $Pa(p\&t) \rightarrow PaP \& Pat$ (τό ἀντίστροφο δέν ἰσχύει πάντα)

2. $Pa(Pat) \rightarrow Pat$ (ὁ κανόνας προκύπτει μέ ἀντιμετάθεση ἀπό τόν προφανέστερο $-Pat \rightarrow -Pa(Pat)$)

Μέ βάση τούς 1 καί 2, ἡ (3) προκύπτει μέ τρία ἀπλά βήματα.

Πώς είναι δυνατόν να έχουμε στό νοῦ μία πλάνη;

Στό ἐρώτημα ὀδηγεῖται ὁ Σωκράτης ἔχοντας χρησιμοποιήσει τό βαρύ ὄπλο τῆς συγχρονικότητος γιά νά ἐκμαιεύσει τό παράδοξο τοῦ Πρωταγόρα. Ἄλλά τό ὄπλο στρέφεται ἐξίσου ἐναντίον του – στήν οὐσία ἔχει ἐν δυνάμει ἐκμαιεύσει τό βάθος τοῦ γρίφου τῆς πλάνης ὅπως φαίνεται ἀπό τήν (3). Ἡ ἐπιστροφή στό 187 - 200 εἶναι ἡρωϊκή καί... ὑποχρεωτική.

3. Οἱ ὠδίνες τοῦ τοκετοῦ...

Πώς εἶναι δυνατόν νά πιστεύω ὅτι κάτι πού πιστεύω εἶναι λάθος; Τή στιγμή πού θά πῶ, “εἶναι λάθος πού πιστεύω ὅτι $7+5=11$ ”, στήν οὐσία λέω, ἂν λέω κάτι, ὅτι δέν πιστεύω ὅτι $7+5=11$. Θά πρέπει λοιπόν γιά νά πιστεύω ὅτι $7+5=11$ νά μήν πιστεύω ὅτι εἶναι πλάνη. Θά πρέπει ὅμως τότε νά ἔχω μία θετική σκέψη τοῦ $7+5=11$, προφανῶς ἄλλη ἀπό τήν ἐξίσου θετική σκέψη ὅτι $7+5=12$ (τή σκέψη ὡς πρός τήν ὁποία θεωρεῖται ὅτι σφάλλω), ἤ, νά μήν ἔχω καμμία σκέψη. Ἄλλά ἂν βέβαια δέν ἔχω καμμία σκέψη τότε δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει πλάνη. Ἄν πάλι ἔχω μία (θετική) σκέψη, ὡς πλάνη θεωροῦμε τήν ἀπόκλιση τῆς ἀπό μία ἄλλη πού δέν ἔχω καί τό ζητούμενο τώρα εἶναι ὁ μηχανισμός τοῦ συσχετισμοῦ αὐτῆς πού ἔχω μέ αὐτήν πού δέν ἔχω.

Αὐτόν ἀκριβῶς τό συσχετισμό διερευνᾷ ὁ Σωκράτης στό 187-200. Καί ἡ δυσκολία μοιάζει νά εἶναι ἀξεπέραστη γιατί ἡ σκέψη πού δέν ἔχω ὀφείλει νά προκύπτει ἀπό αὐτήν πού ἔχω. Ἄλλά καμμία σκέψη δέν μπορεῖ νά εἶναι ταυτόχρονα καί μία ἄλλη πού δέν εἶναι.

Ἡ γλώσσα ἐδῶ ἀπλά προειδοποιεῖ, πλησιάζουμε σαχύτατα τή ζώνη τῆς ἄγονης χρήσης τῆς. Χρειάζεται προσοχή πρὶν ἀρχίσουν οἱ ἀπαγορεύσεις, ἢ ἀκόμη χειρότερα, πρὶν παγιδευτοῦμε χωρίς κἂν νά τό καταλάβουμε.

Ἄς ἀναδιπλωθοῦμε λοιπόν.

Τί χρειαζόμαστε τήν ἄλλη σκέψη, τή σκέψη πού δέν ἔχουμε; Ἡ πλάνη ἐξάλλου, ἂν ὑπάρχει, μπορεῖ νά ὑπάρχει μόνο στίς σκέψεις πού ἔχουμε.

Προφανῶς, ἄλλά τό ἐρώτημα εἶναι πῶς μπορεῖ κανεῖς νά ἔχει τή σκέψη ἐκείνη πού θά θεωρούσαμε πλάνη. Καί ὅπως εἶδαμε ἡ σκέψη-πλάνη εἶναι αὐτή πού καταλήγει νά ἐξομοιώνει δύο ἄλλες ἀνόμοιες σκέψεις. Ἄλλά ἡ ἐξομοίωση προϋποθέτει συσχετισμό. Ἄρα τό ζητούμενο εἶναι μία σύνθετη σκέψη πού θά τόν πραγματοποιήσει. Συνεχίζουμε λοιπόν, παρά τό γλωσσικό συναγερμό...

Ἐστω, π.χ., ὅτι θέλουμε νά περιορίσουμε τήν πλάνη στό ἐσωτερικό τῆς (σύνθετης) σκέψης “ $7+5=11$ ”. Ὀφείλουμε πρῶτα νά ἀναγνωρίσουμε τίς δύο ἐξομοιούμενες σκέψεις. Ἄμεσα προσφέρονται ἡ “ $7+5$ ” καί ἡ “ 11 ”. Ὅμως ἡ πλάνη γίνεται προφανῆς μόνο ὡς πρός μία σκέψη-σκιά, τή σκέψη “ 12 ”. Μήπως χρειαζόμαστε λοιπόν τρεῖς σκέψεις; Ὁχι, γιατί ἡ κατάσταση καθόλου δέν βελτιώνεται. Θά ἐξακολουθοῦσαμε νά ἔχουμε τό πρόβλημα συσχετισμοῦ τριῶν τώρα μεμονωμένων σκέψεων⁶. Θά πρέπει μᾶλλον ἡ ἀπαραίτητη γιά τήν

6. Κατά τόν Asquith ἡ ἀνεξάρτητη παρουσία τοῦ “ $7+5$ ” ὡς ἐκφρασης πού ἀντιστοιχεῖ

πλάνη παρουσία της σκέψης “12” να θεωρηθεί δεδομένη ως *δυνάμει* έφαπτόμενη της “7+5”. Έτσι ή δύναμει “12” σχετίζεται με την ενεργοποιημένη “11” ώστε να μᾶς ἐπιτρέψει ἐπὶ τέλους να σφάλουμε, μέσω μᾶς μόνο σύνθετης σκέψης, της “7+5=11”. Πάντως ή γλώσσα μᾶς προειδοποίησε ὅτι θά καταλήγαμε σέ ἄγονες χρήσεις. Είναι δυνατόν να μιλάμε για κάποια σκέψη (ἔστω ἔσφαλμένη) και να προβάλουμε μία πού είναι μισή δύναμει και μισή πραγματική; Τί θά μπορούσε να είναι στ’ ἀλήθεια τό “δυνάμει” κομμάτι αὐτῆς τῆς σκέψης;⁷

Εἶναι κάτι πού ἔχουμε, θά προτείνει ὁ Σωκράτης προφανῶς με ἐπίγνωση τοῦ ἀδιεξόδου στό ὁποῖο ὀδηγεῖται, ἀλλά δέν κατέχουμε, σά να ἦταν “γνώση” πού δέν ἀξιοποιῶ ἐνῶ θά μπορούσα ἂν ἤθελα και πού ἐνδέχεται να πλανηθῶ ὅταν τήν ἀξιοποιήσω, ὅταν θά ἔχω στήν οὐσία ἀξιοποιήσει (ἢ, ενεργοποιήσει) ἄλλη στή θέση της (τό 11 ἀντί για τό 12). Πιστεύαμε ὅτι ξεφύγαμε, θά καγχάσει τώρα ὁ Σωκράτης, ἀπό τό τρομερό ἐκεῖνο “να μήν ξέρω ἐκεῖνο πού ξέρω”, ἀλλά φαίνεται ὅτι παρασυρθήκαμε σέ “δεινότερον πάθος” – φτάσαμε να λέμε ὅτι μπορεί να σφάλω ἀκριβῶς ἐπειδὴ γνωρίζω!⁸

Ὁ λόγος πού χρησιμοποιοῦ τόν ὄρο “σκέψη” ἀντί τοῦ ὄρου “γνώση” πού βρίσκεται στό κείμενο τοῦ διαλόγου είναι γιατί θεωρῶ ὅτι ἀντιστοιχεῖ πιό ἄμεσα στίς προϋποθέσεις τοῦ σωκρατικοῦ ἐπιχειρήματος. Ἡ διχοτόμηση “ξέρω - δέν ξέρω” ἀφορᾶ τό περιεχόμενο τῆς σκέψης στό ὁποῖο ἀναφερόμαστε ὅταν χρησιμοποιοῦμε μία ἔκφραση. Τό νοηματικό ἀντίκρισμα αὐτῆς τῆς ἔκφρασης – τό ὁποῖο *ξέρουμε*, ἢ, *δέν ξέρουμε* – είναι αὐτό πού καθορίζει ἂν σχηματίζουμε, ἢ, ἂν δέ σχηματίζουμε στό νοῦ μας τή σκέψη πού ἀντιστοιχεῖ σ’ αὐτό τό νόημα. Ὅσον ἀφορᾶ τή δυνατότητα τῆς πλάνης, τό ζητούμενο είναι πῶς τό περιεχόμενο αὐτῆς τῆς σκέψης θά παραμείνει τό σημεῖο ἀναφορᾶς και ἄλλων σκέψεων, σκέψεων πού παράγονται ἐξαιτίας τοῦ ἀκόμη και ὅταν τό περιεχόμενό τους είναι διαφορετικό⁹.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ή χρήση τοῦ ὄρου “γνώση” παρασύρει συχνά στό να σκεφτεῖ κανείς ὅτι ή πλάνη ἐξηγεῖται εὐκολα στίς περιπτώσεις τῆς μερικής γνώσης. Ἐδῶ ὅμως δέν τίθεται θέμα μερικότητας τῆς γνώσης ἀλλά μερικότητας τῆς ἀναφορᾶς πού δέν νοεῖται παρά ὡς μία πολύ περίεργη σύνθεση ἀναφορᾶς και μή-ἀναφορᾶς. Κατ’ ἐπέκταση, ή μερική γνώση ἐκφυλίζεται λόγω τοῦ συσχετισμοῦ της με τήν ἀναφορά σέ σύνθεση πλήρους γνώσης και ἄγνοιας, σύνθεση ἐντελῶς ἀκατάλληλη για τή λύση τοῦ γρίφου.

Ἡ “λύση” πού προσφέρεται στό κέραιο ἐκμαγεῖο – συσχετίζοντας τό πα-

σέ διαφορετικό ἀντικείμενο γνώσης (κάτι πού ἰσχυρίζεται ὁ Cornford) ἀπό τόν ἀριθμό 12, θά δημιουργοῦσε ἀπορία για τή συγκρότηση, ὅχι μόνο τῆς σκέψης “7+5=11”, ἀλλά και τῆς σκέψης “7+5=12” (*The Monist*, 1968, p. 399).

7. Δέν πρόκειται για σκέψη “δυνάμει” *πραγματίων*, ἀλλά για δύναμει σκέψη.

8. Πλάτωνος, *Θεαίτητος* 199c-d.

9. Βλ. Lyle Angere, “False judgement in the *Theaetetus*”, *Philos. Studies* 33 (1978), σελ. 362, για μία ἀνάλογη διατύπωση τοῦ ζητήματος.

λιό αποτύπωμα με την τρέχουσα αίσθηση (191d-196a) – είναι λύση *επαγωγική* που δεν επηρεάζεται καθόλου από την οποιαδήποτε έννοια μερικότητας. Εάν τό σύνολο χαρακτηριστικῶν που συνθέτουν την τρέχουσα αίσθηση (καί ὀφείλονται στην παρουσία τοῦ Θεαίτητο) *τυχαίνει* ἐπίσης *νά ἀνήκουν* σέ κάποια αποτυπωμένη μνήμη (π.χ., τοῦ Σωκράτη), τότε, ἡ σχέση αὐτή *ἐπιτρέπει* στό νοῦ *νά θεωρήσει* την τρέχουσα αίσθηση ὡς *παρουσία* τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς τῆς μνήμης, ἄν καί “λανθασμένα”. Ἡ πλάνη ὁμως αὐτή εἶναι *επαγωγική*, εἶναι ἄπλά *μία ἄτυχη πρόβλεψη*, ἡ πρόβλεψη ὅτι ἡ τρέχουσα αίσθηση που ἀνήκει ἐξίσου στόν Θεαίτητο καί στόν Σωκράτη ἀνήκει στόν Σωκράτη (ἐνῶ τυχαίνει *νά ἀνήκει* στόν Θεαίτητο).

Προφανῶς ὁ συσχετισμός ἰσχύει ἐξίσου καί στην περίπτωση τῆς πλήρους καί στην περίπτωση τῆς μερικῆς γνώσης τοῦ κρίνοντος (γιά τούς Σωκράτη καί Θεαίτητο).

Ἀλλά καί κανένα ὁμως κριτήριον *επαγωγικοῦ* λογισμοῦ *δέν* διατίθεται *γιά* *νά* καταχωρήσει ἐπισήμως τό συσχετισμό αὐτό ὡς πλάνη. Ἐξάλλου καμμία κρίση *δέν* διαμορφώθηκε *πού* *νά* ἐξισώνει στό νοῦ ἀνόμοια πράγματα, κανείς *δέ* *σκέφτηκε* πῶς ὁ Θεαίτητος εἶναι ὁ Σωκράτης. Εἶναι ὁμως ὑποχρεωτικό *νά* ὀλοκληρωθεῖ ἕνας *θετικός* *συσχετισμός* (ἀνομοίων) ὥστε *νά* ἔχουμε πλάνη¹⁰.

Ἀλλά ἡ ὀλοκλήρωση *δέν* γίνεται ποτέ στό νοῦ τοῦ πρώτου κρίνοντος, γίνεται πάντα στό νοῦ τοῦ ἑνός, ἢ, τῶν πολλῶν *πού κρίνουν τόν κρίνοντα* – ἡ τρέχουσα αίσθηση τοῦ περαστικοῦ στό βάθος τοῦ δρόμου, γι’ αὐτούς τούς ἄλλους, τυχαίνει *νά* θεωρηθεῖ ὡς ἀνήκουσα στό Θεαίτητο *κι ἔτσι*, στόν πρώτο κρίνοντα *γιά* τόν ὁποῖο *ὑποθέτουν ὅτι ἀναφέρεται* στόν ἴδιο περαστικό, ἀποδίδουν τόν ἀτυχή συσχετισμό τοῦ Σωκράτη *μέ* τόν Θεαίτητο. Σέ ἄλλη περίπτωση, *γιά* ἄλλους κριτές, ἕνα λευκό περιστέρι θά ἔφτανε *γιά* *νά* καταχωρήσει ἐσφαλμένη τήν κρίση ὅτι *τά παρατηρηθέντα κοράκια ἀνήκουν* σέ εἶδος μαύρων πουλιῶν. Προφανῶς ἐσφαλμένη ἡ πρώτη κρίση *γιά* τή δεύτερη. Ἀλλά μόνο *γιά* ὅσους θά ἔχουν κάπως ἐντάξει τό ἐν λόγῳ λευκό πουλί *στά* περιστέρια καί ὄχι *στά* κοράκια...

Ὁ Σωκράτης ἐγκατέλειψε τό ἐκμαγεῖο *γιά* *νά* δώσει τή μάχη στό κλουβί

10. Ἀνάλογη παρατήρηση διατυπώνεται ἀπό τόν G. Ryle *πού* θεωρεῖ ὅτι “...even though we can fail to recognise what we are equipped to recognise, still making a mistake requires something not yet provided – some sort of swap or substitution of something with something else”. Ἡ θετική φύση αὐτῆς τῆς ἀντικατάστασης, ἰσχυρίζεται στή συνέχεια ὁ Ryle, *δέν* ἀνακαλύπτεται στόν Θεαίτητο ἀλλά στόν Σοφιστή: “...A false statement is not one in which it is stated that S is P, instead of S is S. Rather it is one in which it is stated that S is P¹ instead of S is P². But this is not established here, but only in the *Sophist*”. (“Logical atomism in Plato’s *Theaetetus*”, *Phronesis*, 35, 1990, σελ. 28). Τό ὅτι ἡ θετική αὐτή ἀντικατάσταση, *κατά* τόν Ryle, θά *μᾶς* ἐπιτρέψει *νά* κατανοήσουμε καί τήν ἀλήθεια ὡς *κάτι* διαφορετικό ἀπό τή μορφή ταυτολογίας S=S, ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον *γιά* τή σύνδεση τοῦ γρίφου *πού* θά ἐπιχειρήσουμε *μέ* τή μορφή *πού* ἐμφανίζεται στόν Frege. Θά ἐξετάσουμε ἐπίσης τήν ἐπάρκεια τῆς ἐπίλυσης *πού* *κατά* τόν Ryle, ἀλλά καί *κατά* τόν McDowell δίνεται στόν Σοφιστή.

τῶν γνώσεων, ἐκεῖ πού ὁ “περαστικός”, π.χ., τό “7+5”, δέ θά μπορούσε νά ἔχει τίποτα τό κοινό, ὡς ἄθροισμα τοῦ 12 πού εἶναι, μέ τὰ ἄθροίσματα τοῦ 11. Οἱ τομές τῶν συνόλων, πού ἐπιτρέπονται ἀπό τό συνεχές τῶν αἰσθητῶν “περαστικῶν”, μᾶς ἐγκαταλείπουν. Ὁ συσχετισμός τῶν ἀνόμοιων διά μέσου κάποιας ταυτόχρονης ἀναφορᾶς τους ἀντιστέκεται, ὅπως εἶδαμε ἐδῶ, ἀπόλυτα. Ἀλλά καί ἡ κάμψη τοῦ γρίφου στά αἰσθητά ἦταν ἐπιφανειακή καί κυρίως... προσωρινή – ὁ Hume ἐπισημοποίησε τό ἀβάσιμο τοῦ ἐπαγωγικοῦ συσχετισμοῦ. Τολμῶ μετά τόν ὀδυνηρό αὐτό κύκλο νά ἰσχυριστῶ ὅτι ὁ ἐπαγωγικός γρίφος εἶναι εἰδική περίπτωση τοῦ σοκρατικοῦ. Ὑπάρχουν καί ἄλλες “εἰδικές περιπτώσεις” πού θά ἀναφέρω μέ συντομία ἀνάρμοστη τῆς σπουδαιότητάς τους.

Ἡ τελευταία κίνηση τοῦ Σωκράτη μοιάζει νά ἐγκαταλείπει τό γρίφο καί νά ἐπανέρχεται στόν ὅρισμό τῆς γνώσης ὡς “ἀληθοῦς δόξης” ἐνισχυμένης “μετά λόγου”. Ἀλλά ὁ γρίφος ἐπιστρέφει ταχύτατα καθὼς ὁ Σωκράτης “ὀνειρεύεται” ὅτι “λόγος” εἶναι ἡ ἀνάλυση τοῦ σύνθετου ὅλου σέ πρῶτα στοιχεῖα τά ὁποῖα δέν ἐπιδέχονται παραπέρα ἀνάλυση. Στήν οὐσία ὀνειρεύεται τό Λογισμό Ἀτομισμό καί ἂν συνέχιζε νά ὀνειρεύεται μπορεῖ νά ἔβλεπε καί τό *Tractatus*¹¹. Ὁ ἐφιάλτης μᾶς παραλλαγῆς τοῦ ὀδυνηροῦ γρίφου διέκοψε μᾶλλον τήν πορεία πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση. Ὁ Wittgenstein ἔγραψε τό *Tractatus* ἀλλά τό συμπέρασμα του μᾶς παροτρύνει στή φιλοσοφική σιωπή. Ἴσως νά μὴν ἔπρεπε νά τό γράψει ὅπως ἔκανε καί ὁ Πλάτων ἀφοῦ πρῶτα μᾶς ἐξηγεῖ: ἂν ἡ γνώση ἀπαιτεῖ τήν ἀνάλυση σέ πρῶτα στοιχεῖα, αὐτά προφανῶς ἐφόσον δέν ἀναλύονται παραμένουν ἄγνωστα. “Ἄν τῶρα τό ἀναλυθέν ἰσοδυναμεῖ μέ τά στοιχεῖα του θά παραμείνει ἐξίσου ἄγνωστο ἀφοῦ συγκροτεῖται ἀπό μηδενικές γνώσεις. “Ἄν πάλι δέν ἰσοδυναμεῖ, ὑπάρχει μὴ-ἀναλυόμενο ὑπόλοιπο πού γιά τό λόγο αὐτό τό καθιστᾷ καί πάλι ἄγνωστο (ὡς μὴ-ἀναλυόμενο). Ὁ κλασσικός γρίφος βρίσκεται τῶρα μόνο μισό βῆμα πίσω. Ἀποκαλύπτεται μόλις ἐξετάσουμε τή σχέση μᾶς πρότασης μέ τά στοιχεῖα τῆς, τίς λέξεις. Οἱ προτάσεις ἐπιδέχονται κρίσεις, δηλαδή τήν ἀναγνώρισή τους ὡς ἀληθῶν, ἢ ψευδῶν καί ὄχι οἱ λέξεις. Οἱ λέξεις ἀπλῶς ὀνομάζουν κάτι. Δέν φαίνεται ὅμως πῶς οἱ προτάσεις ἀποφεύγουν τήν ὀνομαστική φύση πού “κληρονομοῦν” ἀπό τά στοιχεῖα τους, εἴτε ἰσοδυναμοῦν μέ αὐτά, εἴτε ὄχι. Καί προφανῶς, ἂν οἱ προτάσεις λειτουργοῦν ὡς ὀνόματα καταστάσεων, τότε” ἡ χρήση μᾶς πρότασης δέν αὐτο-υποχρεώνεται σέ συσχετισμό (δέν ἔχει τήν πλήρη εὐθύνη τοῦ συσχετισμοῦ) μέ κατάσταση ἀνόμοια πρὸς αὐτήν πού ὀνομάζει καί ἄρα δέν μπορεῖ νά ἐκφράζει ψευδή κρίση¹². Τί ἄραγε συμβαίνει ὅταν δια-

11. Ἀντίθετες ἐμφανίζονται ὡς πρὸς τό ζήτημα αὐτό οἱ ἀπόψεις τῶν McDowell καί G. Ryle. Ὁ πρῶτος θεωρεῖ ἐπιφανειακό τό συσχετισμό (1973), σελ. 234), καί ὁ δεῦτερος ἀπολύτως οὐσιαστικό – ἡ θέση αὐτή εἶναι ἡ κεντρική θέση τοῦ Ryle στήν προαναφερθεῖσα δημοσίευση (διάλεξη πού δόθηκε τό 1952).

12. Παρεμφερεῖς διατυπώσεις αὐτῆς τῆς μορφῆς τοῦ γρίφου θά βροῦμε στόν *Εὐθύδημο* 283ε7-284γ6 καί 285δ7-286β6 καθὼς καί στόν *Κρατύλο* 429δ4-6.

φωνοῦμε; Ὁ συσχετισμός ἐπιβάλλεται “διὰ τῆς βίας”, μέ τήν παρέμβαση καί πάλι τοῦ ἄλλου κριτῆ.

4. Διέξοδοι... καί συνέπειες

Ἄς μὴν παραβλέψουμε ἄλλο τήν ἀναγκαιότητα τοῦ “δεύτερου” κριτῆ γιά τήν ὀλοκλήρωση τοῦ συσχετισμοῦ τῶν ἀνόμοιων, γιά τήν πραγμάτωση τῆς τομῆς τῶν ἀνόμοιων (σκέψεων) στό ἴδιο ἀντικείμενο. Ἡ ζητούμενη τομή δέν μπορεῖ νά εἶναι “ἐσωτερική ὑπόθεση” μιᾶς πρότασης. Ἄν ἡ πρόταση προσδιόριζε τό ἀντικείμενο τῆς ἀναφορᾶς τῆς ἀνεξάρτητα ἀπό τό τί λέει γι’ αὐτό θά αὐτοκρινόταν καί αὐτή ἢ αὐτοκρισία¹³ μοιάζει νά παρακάμπει τήν πραγματικότητα τῆς ἐπικοινωνίας καί τοῦ διαλόγου. Ὁ γρίφος τῆς πλάνης φανερώνει καί θεωρητικά τό ἄτοπο τῆς αὐτοκρισίας (ἐννοουμένης πάντα συγχρονικά)¹⁴.

13. Προφανῶς δέν πρέπει μέ κανένα τρόπο νά συσχετίσουμε ἐδῶ τόν τεχνικό, ὅπως χρησιμοποιεῖται, ὄρο “αὐτοκρισία” μέ τήν συνήθη ἐννοια τῆς αὐτοκριτικῆς. Τό χαρακτηριστικό τῆς αὐτοκρισίας, ὅπως ἐξᾴλλου τονίζεται, εἶναι τό “σύγχρονο” (ἢ, ταυτόχρονο) ἐκφορᾶς καί κρίσης (ἢ, ἀπόδοσης ἀληθοτιμῆς): ἐννοεῖται ὅτι ὁ καθένας μπορεῖ νά κρίνει γενικά προτάσεις πού ἔχει διατυπώσει προγενέστερα, ὁ καθένας εἶναι “ἄλλος” ὡς πρός τίς προτάσεις του ἐκτός ἀπό τή στιγμή τῆς ἐκφορᾶς τους. Οἱ διαφορές τοῦ πραγματικοῦ “ἄλλου” μέ τόν “ἐαυτό-ἄλλο” (τόν χρονικά δημιουργούμενο) εἶναι ποσοτικές μόνο.

14. Πρίν προχωρήσουμε στή σύγκριση τοῦ πλατωνικοῦ γρίφου μέ τόν ἀντίστοιχο τοῦ Frege θά ἦταν χρήσιμο νά ἀναφερθοῦμε στήν κατά πολλούς (καί κατά τόν McDowell) ὑποτιθέμενη λύση τοῦ γρίφου στόν Σοφιστή. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔχουν ἐπίσης ὀρισμένα σημεῖα αὐτῆς τῆς “λύσης” μέ προβλήματα πού ἀναδεικνύονται στό γρίφο τοῦ Frege.

Ἡ “ἄκρι” γιά τή λύση τοῦ γρίφου τῆς πλάνης στόν Σοφιστή θεωρεῖται ἡ δυνατότητα ἀναφορᾶς στό “μῆ-ὄν” διὰ μέσου τῆς πρότασης, δηλαδή, στό ἐπίπεδο τοῦ λόγου. Ἡ πλάνη (ἢ, ἐσφαλμένη δόξα) θά θεωρηθεῖ ἀπλά αὐτό πού ἐκφράζει ἡ ψευδής πρόταση, ἡ πρόταση πού κατά τόν ἀκόλουθο τρόπο θά μπορεῖ νά ἀναφέρεται στό “μῆ-ὄν”.

Ἡ καταχώρηση τοῦ “μῆ-ὄντος” ὡς ὄντος στηρίζεται στήν καταχώρηση τῆς κίνησης (ἢ, τῆς ἀλλαγῆς) ὡς γένους πού συμπλέκεται μέ ἄλλα γένη στόν προσδιορισμό τῶν ὄντων (τῆς ὑπαρξῆς). Αὐτό προκύπτει ἀπό τήν ἀνάλυση τῆς ἐννοιας “κίνηση” (ἀλλαγή) ἢ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ἐκπροσωπεῖ τό “μῆ-ὄν” στήν ὑπαρξη – ἢ “ἐπαφή” τῆς μέ τά ὄντα ἐμφανίζεται ὡς ἄρνηση τοῦ συγκεκριμένου τους “εἶναι”, ὡς ἡ μετατροπή τους σέ “ἄλλο”, σέ αὐτό πού δέν εἶναι, στό μῆ-ὄν (256-ε). Αὐτός ὁ τρόπος καταχώρησης τοῦ μῆ-ὄντος ὡς ὑπαρκτοῦ ὀδηγεῖ τώρα εὐκόλα καί στήν καταχώρησή του ὡς ξεχωριστοῦ εἴδους. Ἐφόσον ἡ ἄρνηση (ἐπενεργοῦσα πάντα μέσῳ τῆς ἀλλαγῆς) ἀφορᾶ τή συγκεκριμένη φύση τοῦ ὄντος, ὅταν λέμε “μῆ-ὄν” δέν ἐννοοῦμε κάτι τό ἐντελῶς ἀνύπαρκο παρά μόνο κάτι διαφορετικό (257-β). Ἀλλά τό “διαφορετικό” ὡς “ὄν” περιέχει καί τά συγκεκριμένα ἐκεῖνα ἀντίθετα “διαφορετικά”, τά ἄλλα, ὅπως τό “μῆ-καλόν”, τό “μῆ-δίκαιον”, κ.λπ., τά ὁποῖα ὑπάρχουν ἀνεξάρτητα πλέον ἀπό τήν κίνηση καί ὡς φαίνεται ἀποτελοῦν αὐτούσια μέρη τοῦ εἴδους “μῆ-ὄν”, ὅπως ἀκριβῶς καί τοῦ εἴδους “ἄλλο” (257-γ, 258-β). Ἡ ἄξισημείωτη εἶναι ἡ παρατήρηση στό 257-γ ὅτι ἡ ἄρνηση δέν σημαίνει ἀπόλυτη ἀντί-

Ὁ συσχετισμός τῶν ἀνόμοιων, ἢ, μᾶλλον τὸ συμμετρικό του, ὁ διαχωρισμός τῶν ὁμοίων, ἐμφανίζεται ὡς ζητούμενο καί στὸν Frege. Ὅταν ἀδυνατοῦμε νὰ συλλάβουμε τὸ συσχετισμὸ τῶν ἀνόμοιων σημαίνει ὅτι ἀδυνατοῦμε νὰ συλλάβουμε καί τίς δύο κατευθύνσεις του: καί ἀπὸ μία δεδομένη διάσταση πρὸς τὴν κατανόηση τῆς πιθανῆς ταύτισής τους καί ἀπὸ μία δεδομένη ταύτιση πρὸς τὴν κατανόηση τῆς πιθανῆς διάστασής τους.

Ὁ γρίφος τοῦ Frege διατυπώνεται ὡς ἀπορία γιὰ τὴ δεύτερη διαδρομὴ, ἀπὸ τὴν ταύτιση πρὸς τὴ διάσταση: ὅταν ἰσχύει ὅτι $a = b$, τότε τί μοῦ ἐπιτρέπει νὰ φέρω στὸ νοῦ κάτι πῶς ἐνδιαφέρον ἀπὸ ἓνα καὶ μόνο πράγμα πού εἶναι καί τὸ a καί τὸ b ; Πῶς θά ξεχωρίσω, μέ ἄλλα λόγια, τὴν πληροφορία πού πάντα περιέχει ἡ πρόταση $a = b$ ἀπὸ τὴ μηδενικὴ πληροφορία πού περιέχουν οἱ προτάσεις $a = a$ καί $b = b$; Οἱ ταυτολογίες αὐτές προκύπτουν ἀναπόφευκτα ὡς ἰσοδύναμες μέ τὴν $a = b$ ὅταν ἀντικαθιστοῦμε τὸ ἓνα, ἢ, τὸ ἄλλο μέ τὸ “ἴσο” του. Ἀλλά τὸ δικαίωμα αὐτὸ τὸ ἔχουμε μόνο ἂν, ὡς a καί b ἐννοοῦμε ἄμεσα τὸ κοινὸ ἀντικείμενο στὸ ὁποῖο ἀναφέρονται.

Τί ἄλλο θά μπορούσαμε νὰ ἐννοοῦμε ὥστε ἡ σχέση $a = b$ νὰ μὴν ἐκφυλίζε-

φαση ἀλλὰ ἀπλῶς κάτι “ἄλλο” πού μᾶλλον τυχαίνει (ἢ ἐμφαση δική μου) νὰ θεωρεῖται ὡς ἀντίθετο – μία ἐλεύθερη μετάφραση ἐδῶ τοῦ “...ἀντιτιθὲν οὕτω ξημβέβηκεν εἶναι τὸ μὴ-καλλόν...”. Ἐδῶ τὸ ἐπίμονο πρόβλημα τῶν ἀρνητικῶν γεγονότων (negative facts) τόσο γιὰ τὸν Russell ὅσο καί γιὰ τὸν Wittgenstein παίρνει μία ἐνδιαφέρουσα ἀπάντηση καταρχὴν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς ἀρνητικῆς ἀναφορᾶς καί τῆς πλάνης στὸ ἐπίπεδο τῶν προτάσεων – ἡ ἀντιστοιχία μέ τίς ἀληθοτιμές τοῦ Frege γίνεται ὁρατὴ].

Ἡ ἀυθύπαρκτη πλέον ὄντοτητα τοῦ μὴ-ὄντος παρέχει τὴ δυνατότητα ἀνάμιξης του μέ τὴ “δόξα” καί τὸ “λόγο” ἰσότημα μέ τὰ ἄλλα εἶδη, ἢ συμπλοκὴ τῶν ὁποίων μεταξύ τους δημιουργεῖ τὸ λόγο (259-ε). Καί ἡ δυνατότητα αὐτὴ “ἀποδεικνύεται” πραγματικότητα παρέχοντας ἔτσι ἄμεσα ἐρμηνεία τῆς λεκτικῆς πλάνης στὸ ἐπίπεδο τῶν προτάσεων (261-γ, 263-δ). Ἡ συλλογιστικὴ ἐδῶ ἐπιτρέπει σαφεῖς συσχετισμοὺς μέ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ψευδοῦς καί ἀληθοῦς ἀναφορᾶς ἀπὸ τὸν Frege. Καταρχὴν παρατηρεῖται καί διευκρινίζεται ὅτι ἡ συμπλοκὴ τῶν εἰδῶν πού δημιουργεῖ τὸ λόγο δὲν πραγματοποιεῖται μέ ὅλους τοὺς μεταξύ τους συνδυασμοὺς: ὀρισμένοι μόνο (π.χ., μεταξύ ρημάτων καί ὀνομάτων) ὁδηγοῦν στὴ δημιουργία προτάσεων, δηλαδή (λεκτικῶν) ὄντων πού λένε κάτι γιὰ τὰ πράγματα ἀντὶ ἀπλᾶ νὰ τὰ ὀνομάζουν (261-δ, 262-δ). Προφανῶς ὁ ἐγκαιρὸς ἀποκλεισμός τοῦ ὀνομάζειν ὡς ἐνεργήματος τῆς πρότασης προλαμβάνει τὴν ἐμπλοκὴ ἀπόδοσης ψεύδους – τὰ ὀνόματα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι οὔτε ἀληθῆ, οὔτε ψευδῆ. Τὸ κρίσιμο ὁμῶς σημεῖο ὡς πρὸς τὸ συσχετισμὸ πού μᾶς ἐνδιαφέρει εἰσάγεται ἄμεσα μετά (262-ε) ὡς μία ἀκόμη “λεπτομέρεια” (!) (“Ἐτι δὴ σμικρὸν τόδε): ὅσα μεταξύ τους ἔχουν ταιριάξει καί ἔχουν σχηματίσει λόγο, ὁ λόγος αὐτός εἶναι (μιλάει) ὑποχρεωτικὰ γιὰ κάτι, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι γιὰ τίποτα καί ἀκόμη, (ὁ λόγος αὐτός) πρέπει νὰ ἔχει κάποια ποιότητα. Ἡ συνέχεια στηρίζεται στὴν κρυμμένη προκειμένη ὅτι ἂν ταιριάζουν, ἢ ὄχι, κάποια μέρη τοῦ λόγου εἶναι δεδομένο. Ἐμφανίζεται λοιπὸν ὡς δεδομένο (ὡς σαφές) ὅτι οἱ “γλωσσικὲς κατασκευές” ‘ὁ Θεαίτητος κἀθεταί’ (Κ) καί ‘ὁ Θεαίτητος πετάει’ (Π) εἶναι προτάσεις πού συγκροτοῦν λόγο. Ἀρα, ὡς διαφαίνεται, οἱ ἀπόπειρες κατασκευῶν πού “ἀποτυγχάνουν” νὰ ταιριάζουν γλωσσικὰ στοιχεῖα καί ἔτσι νὰ γίνεται λόγος γιὰ κάτι, δὲν ἀντανაკλοῦν ἀνάμιξη τοῦ “μὴ-ὄντος”, ἢ ἀνάμιξη ἐπαφίεται στὸ ἐπόμενο βῆμα: ἡ δυνατότητα εἰσχώρησης τοῦ “μὴ-ὄντος” στὸ λόγο ἀποδεικνύεται ἀφοῦ μέ κάποιο

ται σέ ταυτολογίες; Για πίο πράγμα ἀλήθεια μιλάμε όταν λέμε $a = b$ – πράγμα, πού θά στήριζε τήν ἄποψή μας ὅτι λέμε κάτι που διαφέρει γνωσιακά ἀπό τό $a = a$;

Προφανῶς δέν μιλάμε γιά τά σύμβολα “ a ” καί “ b ” γιατί δέν εἶναι ποτέ ἴσα, οὔτε γιά τήν κοινή ἀναφορά τους γιατί δέν εἶναι ποτέ διαφορετική... ἀπό τόν ἑαυτό της, γιατί δέν μᾶς ἀπεγκλωβίζει ἀπό τήν ταυτολογία. Τί ἀπομένει; Τίποτα προφανές. Ὁ Frege θά εἰσάγει τόν ὄρο “*sinn*”, πού σημαίνει “νόημα” καί τρόπο ἀναφορᾶς. Ἔτσι, τά a καί b , ἂν καί συνεχίζονται νά ἀναφέρονται στό ἴδιο ἀντικείμενο ἔχουν διαφορετικό νόημα καί ἡ διαφορά τους αὐτή ἐξασφαλίζει καί τή ζητούμενη διαφορά τοῦ $a = b$ ἀπό τό $a = a$. Ἄς ποῦμε ὅτι ὁ μισός γρίφος λύθηκε. Ὁ ἄλλος μισός ξεχάστηκε: μπορεῖ ὁ ὄρος “*sinn*” νά στηρίζει μία διάκριση τοῦ $a = b$ ἀπό τό $a = a$ ἀλλά δέν μπορεῖ νά εἶναι αὐτό γιά τό ὁποῖο μιλάμε λέγοντας $a = b$: τό “*sinn*” πού ἀντιστοιχεῖ σέ μία συμβολική ἐκφραση (a) δέν ἰσοῦται ποτέ μέ τό “*sinn*” μιᾶς διαφορετικῆς ἐκφρασης (b)¹⁵.

διαφορετικό (ἄγνωστο) τρόπο ὑποχρεωθούμε νά ἀναγνωρίσουμε ὅτι ὑπάρχει ποιοτική διαφορά τῶν λόγων K καί Π . Ἀλλά ἡ ἀναγνώριση αὐτῆς τῆς διαφορᾶς δέν φαίνεται νά ἐξαρτᾶται ἀπό μία διάγνωση τῆς παρουσίας τοῦ μη-ὄντος. Πρόκειται μᾶλλον γιά μία ἀπ’ εὐθείας ἀναγνώριση τοῦ ὅτι ἡ K μιλάει γιά τά πράγματα ὅπως εἶναι καί ἡ Π γιά ἄλλα ἀπό ἐκεῖνα πού εἶναι. Ἡ ποιότητα “ψευδές” ἀπλά ὀνομάζει ἐκ τῶν ὑστέρων τήν ποιότητα τῆς Π καί ἀφήνεται νά ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ ποιότητα αὐτή ὀφείλεται στήν ἀνάμιξη τοῦ μη-ὄντος. Βέβαια ὅλα αὐτά εἶναι δυνατά μόνο ἂν ὁ λόγος (ἡ πρόταση) Π εἶναι ὄντως γιά κάτι καί μάλιστα μέ κάποια ἐννοια νά ἀφορᾶ τό ἴδιο “κάτι” μέ τή K – μόνο τότε μποροῦμε νά ἀναγνωρίσουμε λόγο γιά ἄλλα ἀπό αὐτά πού εἶναι. Τό αἶτημα ἔχει δύο διαστάσεις φαινομενικά ἀδύνατον νά ἰκανοποιηθοῦν ταυτόχρονα: πρῶτον, νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ ταυτότητα τοῦ “κάτι” τῆς Π μέ αὐτό τῆς K καί δεύτερον, νά ἐξασφαλιστεῖ τό “αὐθεντικόν” τοῦ λόγου τῆς Π , δηλαδή νά ἀφορᾶ ἕνα ἐνιαῖο “κάτι”. Στό κείμενο ἀντιμετωπίζεται μέ καταφανή ἀγωνία καί ἐπιφανειακά μόνο ἡ πρώτη διάσταση – τό πρόβλημα τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ἀναφορᾶς (262-ε, ἔως καί 263-α).

Τό αἶτημα ὁ λόγος νά εἶναι γιά κάτι μέ ἐνιαῖο τρόπο δέν προσεγγίζεται διεξοδικά στόν Σοφιστή. Ὁ Frege τό πλησιάζει μέ τήν ἀμφισβητούμενη θεώρηση τῶν ἀληθοτιμῶν ὡς (ἐννιαίων) ἀντικειμένων ἀναφορᾶς τῶν προτάσεων.

15. Ὄφειλουμε νά παρατηρήσουμε ὅτι ἡ εἰσαγωγή τῆς διάκρισης μεταξύ νοήματος καί ἀναφορᾶς δέν γίνεται μέ ἰσοδύναμη διαδικασία ὡς πρός τίς δύο ἐννοιες. Ἡ ἀναφορά εἰσάγεται στή βάση ἑνός εἶδους μαρτυρίας, τῆς μαρτυρίας ὅτι ἡ ἀληθοτιμία τῆς πρότασης $a = b$ διατηρεῖται κατά τήν ἀντικατάσταση τοῦ ἑνός ὄρου ἀπό τόν ἄλλο. Ἡ ἀναφορά μπορεῖ λοιπόν νά θεωρηθεῖ ὡς αὐτό πού ἐξηγεῖ τή διατήρηση τῆς ἀληθοτιμῆς. Ἰδία, ἡ ἀντίστοιχη διαδικασία, μέ αὐτήν τῆς ἀντικατάστασης (πού ἀναδεικνύει κάτι συνδεόμενη μέ τό δεδομένο τῆς διατήρησης τῶν ἀληθοτιμῶν), δέν προσφέρεται γιά τήν εἰσαγωγή τοῦ νοήματος. Τό νόημα (*sinn*) εἰσάγεται ἀρνητικά, εἶναι αὐτό πού οὐσιαστικά δέν συμμετέχει, δέν ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἐννοιολογικῆς ἀνταλλαγῆς μεταξύ ἀναφορᾶς καί ἀληθοτιμῆς (ἀνταλλαγή ἢ ὁποῖα παγιώνεται ὡς διατήρηση τῆς ἀληθοτιμῆς κατά τήν ἀντικατάσταση): τό νόημα παραμένει κατά ἕνα τρόπο τό ἀόρατο συμπλήρωμα(;), ἕνα εἶδος σκιᾶς, μέσα σ’ αὐτή τή διαδικασία. Ὡς ἕνα βαθμό αὐτό ἐξηγεῖ τίς ἀντιπαράθεσεις πού ἀκολούθησαν ὡς πρός τήν ἄποψη ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά ἀναφερθοῦμε στό νόημα μιᾶς ἐκφρασης (βλ. ἐπόμενη ὑποσημείωση).

Γενικά, δέν φαίνεται νά μπορούμε νά μιλήσουμε γιά τό “sinn” σάν κάτι πού έντοπίζουμε σέ μία έκφραση καί πού μπορούμε νά αναφερθοῦμε σ’ αὐτό ὡς τό “sinn” τῆς τάδε έκφρασης. Θά ἔπρεπε στήν περίπτωση αὐτή νά μπορούμε νά ξεχωρίσουμε καί τό “sinn-2” τῆς έκφρασης πού θά χρησιμοποιούσαμε γιά νά αναφερθοῦμε στό “sinn-1” τῆς πρώτης έκφρασης. Τί θά ἐξασφάλιζε τή διαφορά τῶν δύο sinn ἀφοῦ τό δεύτερο ὡς τρόπος ἀναφορᾶς (2) στόν τρόπο ἀναφορᾶς (1) κάποιου ἀντικειμένου *a* ἀναφέρεται τελικά καί αὐτό στό *a* μέ τόν (ἴδιο) τρόπο ἀναφορᾶς (1);¹⁶ Καί γιά τό λόγο αὐτό λοιπόν μέ τήν ταυτοτική σχέση “*a* = *b*” δέν μιλάμε γιά “sinn” τουλάχιστον σά νά ἦταν ὄντα γλωσσικῆς, ἢ, ἄλλης μορφῆς.

Γιά νά προσεγγίσουμε “τό ἄλλο μισό” τοῦ γρίφου θά πρέπει νά δοῦμε τήν ταυτοτική σχέση ὡς τομή, ὡς συνάντηση διαδικασιῶν¹⁷ καί ὁ χῶρος τῆς παραγωγῆς αὐτῶν τῶν τομῶν εἶναι ἐπικοινωνιακός. Διαφορετικά, αὐτούσιος ὁ σωκρατικός γρίφος ἀνασυγκροτεῖται: ἂν “γνωρίζω” τό sinn μιᾶς έκφρασης δέν εἶναι δυνατόν νά τή χρησιμοποιήσω μέ πρόθεση νά αναφερθῶ σέ κάτι ἄλλο ἀπό αὐτό στό ὁποῖο κανονικά (διαφανῶς;) ἀναφέρεται. “Ἄν πάλι δέν τό γνωρίζω, ἢ, ἂν ἡ σύνδεση τοῦ sinn μέ τό ἀντικείμενο ἀναφορᾶς δέν εἶναι διαφανῆς, τότε δέν μπορῶ νά ὀλοκληρώσω κρίση πού νά περιέχει τό συσχετισμό δύο διαφορετικῶν ἀντικειμένων.

Μέ τήν ἐπικοινωνιακή διάσταση σχετίζεται ἡ ἐπάνοδος τοῦ Wittgenstein στό *Investigations* ὅπου θά διακόψει γιά λίγο τή “σιωπή” του γιά νά μᾶς “δείξει” τό δημόσιο χαρακτήρα τῆς γλώσσας.

Ἄλλά ἡ ἀξιοποίηση τῶν διδαγμάτων τοῦ γρίφου μπορεῖ νά γίνει πρὸς διαφορές κατευθύνσεις.

Ἡ κατεύθυνση πού ἐγώ ἐπιλέγω εἶναι ἡ ἐρευνα καί ἡ ἐρμηνεία τοῦ κινήτρου τοῦ “ξυροατῆ” (γενικά τοῦ παραλήπτη τοῦ προτεινόμενου ἰσχυρισμοῦ) νά χρησιμοποιήσει τούς βαθμούς ἐλευθερίας πού ἔχει γιά νά προσδιορίσει τήν πρόθεση τῆς πραγματικῆς ἀναφορᾶς τοῦ “ὁμιλητῆ”. Ἡ ἀπόσταση ἀπό τήν ἰδανική ἀναφορά – τήν ἀναφορά πού κατὰ τήν ἀντίληψη τοῦ παραλήπτη τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὄντως συνδέεται διαφανῶς μέ τό sinn – εἶναι ἐπομένως μετα-

16. Παρόμοια ἄποψη διατυπώνει ὁ Russell στό “On Denoting” ἀλλά ὁ John Searle ἐπιμένει στό “Russell’s Objections to Frege’s Theory of Sense and Reference” (*Sense and Reference in Frege’s Philosophy*, Ed. Hans Sluga, 1993) ὅτι εἶναι παρόλ’ αὐτά δυνατόν νά αναφερθοῦμε στό sinn μιᾶς έκφρασης. Ὁ Searle στηρίζει τήν ἄποψή του στό ὅτι ἀντίθετα μέ ὅτι πιστεύει ὁ Russell, ὁ Frege θεωρεῖ ὅτι ἡ έκφραση ἀναφέρεται, *διὰ μέσου* τοῦ sinn (πού ἐκφράζεται στήν... συμβολική έκφραση) καί ὄχι *ἀπ’ εὐθείας* τό sinn, στό ἀντικείμενο τῆς ἀναφορᾶς. Ἡ ἄποψη αὐτή ὁμως εἶναι ἄκρως συζητήσιμη γιατί πολλαπλασιάζει αὐθαίρετα τούς ρόλους τῶν γλωσσικῶν τύπων.

17. Τό πρῶτο παράδειγμα πού χρησιμοποιεῖ ὁ Frege (συμπτωματικά ἄραγε;) εἶναι πολύ παραστατικό. Ὡς διαφορετικά “sinn” τοῦ βαρύκεντρου θεωρεῖ διαφορετικά ζεύγη τομῶν τῶν διαμέσων ἑνός τριγώνου. Ἄλλά στό παράδειγμα αὐτό καθώς καί στό ἐρώτημα “γιά πῶς πράγμα μιλάμε;” πού ἐμφανίζεται στή πρώτη σελίδα τοῦ “Sense and reference” δέν ἐπανέρχεται.

βλητή αλλά όχι με τυχαίο τρόπο. Το γενικότερο κριτήριο που καθορίζει τους βαθμούς ελευθερίας και διέπει αυτούς τους προσδιορισμούς είναι μία ευρύτερη έννοια *αξιοπιστίας, ή, βαρύτητας* της μαρτυρίας που παρέχεται κατά την επικοινωνία. Η ποσοτική διάσταση που εκφράζεται εξ αρχής με τους βαθμούς ελευθερίας μεταφέρεται και στις έννοιες *αξιοπιστία* και *βαρύτητα*. Οί πεποιθήσεις μας συνοδεύονται υποχρεωτικά από τέτοιες ποσότητες που αντανακλούν στη κάθε μία το ιστορικό των συγκρούσεών της, τό μέχρι στιγμής αποτέλεσμα των πτώσεων και των αύξησών (της βαρύτητάς) της στο συνεχές της επικοινωνίας. Στην “*απέναντι όχθη*” που έχουμε περάσει οί “*βαρύτητες*” που ανταλλάσσονται ύφαιίνουν τό συνδετικό ιστό των πεποιθήσεων μάλλον ισχυρότερα και από τή λογική συνέπεια. Είναι ό ιστός-ύποβολέας όλων των άλλων πλασματικών και μεταφυσικών ιστών. Είναι ό ιστός μιās άλλης αλήθειας, άλλης από αυτήν που δέν μās βοήθησε νά ξεχωρίσουμε τό Σωκράτη από τόν Πρωταγόρα, τήν όρθή κρίση από τήν πλάνη και τήν ταυτολογία από τή χρήσιμη πληροφορία. Θά πρέπει νά τήν ανασύρουμε μαζί μέ τό νέο ιστό των πεποιθήσεών μας βάζοντας στο μικροσκόπιο τήν έρμηνευτική “*ελευθερία*” τοῦ άκροατή και τό ρόλο της στην επικοινωνιακή διαδικασία. Η απόσταση της ιδανικής από τήν πραγματική αναφορά όφείλει νά είναι ό πρώτος και κύριος στόχος της “*μικροσκοπικής*” εξέτασης.